

Мелешко В.В.

*к. пед. н., зав. лабораторії
сільської школи Інституту
педагогіки АПН України*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

У статті подані сучасні тенденції розвитку системи освіти у сільській місцевості.

Modern tendencies of the development of educational system in rural regions are analysed in the article.

Модернізація системи освіти у сільському регіоні – одне з ключових напрямів реформування освітянської галузі. Зазначимо, що складність умов функціонування сільської школи зумовлена значною сукупністю чинників, що яскраво позначаються на результатах її діяльності.

Незаперечним є той факт, що специфіка сільських шкіл визначається соціально-економічним контекстом. На жаль, чинниками негативних впливів виявилися:

- інтенсивні соціально-ринкові реформи, що активно змінили не лише аграрні відносини, а й форми взаємозв'язку закладів освіти з оточуючим середовищем;
- перехід на нові методи господарювання також є непривабливим для сільських жителів, а школа, особливо малочисельна у малому населеному пункті, залишилася поза увагою власників земельних угідь, орендарів та інших сільськогосподарських виробництв;
- у процесі аграрних реформ змінилися не лише соціально-економічні відносини в українському селі, а все соціокультурне середовище, в якому функціонує школа.

Соціокультурність та поліфункціональність надають сільській школі особливого статусу. У селі навколо школи формується багатофункціональне середовище, що відображає сімейні традиції, родинні стосунки, способи ведення сільського господарства та ін.

Значний вплив на діяльність сільської школи здійснюють **соціально-демографічні чинники**, що мають негативні наслідки. Так, за межею бідності у два рази більше родин проживає у селі, у порівнянні з містом, скорочується народжуваність, збільшується число дітей з фізіологічними порушеннями, з ослабленим здоров'ям.

Незадовільні умови життя призвели до посилення міграції сільського населення, особливо молоді, яка виїжджає за кордон, у великі міста. Так у 2003 році із села виїхало понад 32 тис. жителів, а через рік – 45.

За останні 3 роки з карти зникло 50 українських сіл, більше 700 вважаються «бездітними», з'явився новий феномен «паперові села», *тобто безлюдні, які числяться тільки в документах*.

Для обдарованої учнівської молоді у сільській місцевості функціонує 84 заклади нового типу, для дітей міста їх відкрито біля 800 (794), майже у 10 разів більше, 35 гімназій (у місті 444), 39 ліцеїв, (місто – 320), 10 колегіумів (місто – 27).

Як результат такого стану, тільки 9% сільської молоді має вищу освіту, у місті цей показник перевищує 23%. Існуюча мережа сільських шкіл не відповідає реальним потребам учнів та побажанням батьків.

Реальний стан функціонування сільських шкіл свідчить про те, що заходи, які передбачалися законодавчими та іншими державними документами про освіту у сільській місцевості (мається на увазі Постанова Кабінету Міністрів України «Про розвиток сільської загальноосвітньої школи», розроблений Комплексний план заходів щодо розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості у 1999-2005 роках, Указ Президента України «Про державну підтримку підготовки фахівців для сільської місцевості» (№ 262 від 19 березня 1999 р.), не дали очікуваних результатів.

Зміни у різних сферах сільського життя, на жаль, не додають оптимізму його мешканцям особливо у малонаселених пунктах. Опитування батьків, сільських школярів у 5-районах різних областей України свідчать, що випускники не мають великого бажання залишатися у селі, тільки 15% їхніх батьків дали позитивні відповіді, а 19% учнів проявляють бажання одержати сільськогосподарську підготовку того чи іншого рівня, але остаточного вибору не зробили.

У процесі нашого дослідження виявлено низку специфічних особливостей сільських шкіл, найгострішою серед яких є проблема забезпечення доступності дітей до якісної освіти; яка була предметом обговорення на Дні Уряду у Верховній Раді України в січні 2006 року.

За результатами моніторингу знань, який був проведений в кінці 2005 року Міністерством освіти і науки України, не виявлено значних відмінностей у якості знань серед учнів сільських та міських шкіл. Проте різною виявлена різниця серед сільських шкіл про, що зазначалося у виступі С.М. Ніколаєнка. Причини такої відмінності можна пояснити слабкою навчально-матеріально базою, адже більшість сільських шкіл залишилися поза межами інформаційних потоків, тільки 39% шкіл забезпечені комп'ютерами, як результат у сільській школі 1 учень із тисячі має доступ до мережі Інтернету (у місті 1 із 200).

Слід зазначити, що проблема сільських шкіл є предметом дослідження багатьох країн світу. За результатами Московського Центру вивчення

міжнародної освітньої політики доведено, що у сільській школі відставання у знаннях, як правило, фіксується з предметів гуманітарного циклу, значний відрив відбувається на користь міста в основній та старшій школі. У початковій, навпаки, виявлено переваги у знаннях сільських школярів з природознавства.

Проте такі фактори як: комфортність, самопочуття дитини, психологічне розвантаження, безпека життєдіяльності виявилися сприятливішими у селі.

У процесі дослідження виявлено, що найвагомий вплив на формування особливостей сільської школи спричиняють умови її функціонування, кількісні показники та стан розвитку соціально-культурного середовища.

У зарубіжній педагогічній науці особливістю сільських загальноосвітніх закладів вчені називають: малочисельність, малокомплектність, стихійна інтегративність, поліфункціональність [1].

Для сільських шкіл характерна специфічна типологія. Зважаючи на різнобічні чинники, сільські загальноосвітні навчальні заклади можна диференціювати на:

- приміські, селищні, з паралельними класами;
- школи з інтернатними приміщеннями та поглибленим вивченням окремих предметів;
- однокомплектні (без паралельних класів);
- малочисельні (з наповнюваністю класів нижче нормативних вимог);
- малокомплектні, з класами-комплектами;
- школи з індивідуальним навчанням (відсутність певного класу, тобто з класами до 5-ти осіб);
- (школа-родина) – з одним вчителем та чисельністю учнів до 16 осіб, що працюють в експериментальному режимі в 3-х областях);
- «материнська школа» (де навчання здійснюється з 4-х років);
- сільські авторські школи, що наповнюються особливим змістом «Школа добротворення Захаренка Сахнівська школа», Гуцульська школа, Агрошкола, діючі гімназії, ліцеї, колегіуми, переважно обласного підпорядкування.

Така розгалуженість закладів, різні умови діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу значним чином впливають на показники якості освіти.

Сьогодні інноваційні процеси активно впроваджуються у загальноосвітніх закладах різних типів. Найактуальнішою проблемою є перехід на профільне навчання у старшій школі. Не просто адаптується ця ідея у великих міських самодостатніх школах, і мабуть, немає потреби

доводити, з якими потугами вирішується це надзавдання в умовах сільської малочисельної школи без паралельних класів, які складають понад 2/3 від загальної кількості, адже у таких закладах профконсультування вимагає інших підходів.

Сьогодні у зарубіжному досвіді малочисельних шкіл активно апробуються альтернативні форми навчання, що здійснюється у різновікових динамічних групах шляхом не класноурочної системи.

Для отримання повноцінної загальної середньої освіти потрібно створити розгалужене, доступне для кожної дитини навчально-виховне середовище у сільських загальноосвітніх навчальних закладів, забезпечивши реальні умови для вибору та реалізації індивідуальних освітніх траєкторій.

Враховуючи широку палітру освітніх закладів у сільській місцевості, у процесі дослідження ми плануємо розробити оптимальні моделі навчально-виховних середовищ у школах, розташованих у сільській місцевості, адекватних новим соціально-економічним умовам і потребам суспільства.

Метою впровадження розроблених моделей є:

- підвищення якості освіти у сільській місцевості;
- створення умов для розвитку здібностей та інтересів учнів;
- підвищення рівня адаптації дитини у освітньому середовищі як категорії вищого порядку.

Результати дослідження доводять, ефективного формування навчально-виховного середовища, що сприятиме підвищенню якості освіти, можна домогтися шляхом спільної діяльності кількох шкіл, що ґрунтуватиметься на засадах інтеграції та кооперування зусиль усіх зацікавлених осіб, колективів, педагогічного, батьківського, участі громадських організацій для взаємного сприяння школі, з орієнтацією на удосконалення педагогічного процесу, покращення освітніх послуг у сільській школі.

Значної уваги вимагає організація та активне впровадження програми дистанційного навчання сільських школярів, у якій були б окреслені організаційні, змістові та технологічні аспекти, що на практиці можуть забезпечити варіативність і реалізацію особистісної освітньої траєкторії школяра, сприяти професійному консультуванню та самовизначенню учнів.

З іншого боку впровадження нових технологій у малочисельних школах мають бути зорієнтовані на інтерактивні форми навчання, на організацію самостійної, проектної, творчої діяльності школярів у тісній співпраці з учителем.

Малочисельність сільських шкіл має і позитивні сторони, створюються сприятливі передумови для індивідуалізації навчальної та виховної роботи, диференціації трудових і громадських доручень, взаємовпливу дітей, проте виникає гіперопіка й гіперконтроль з боку вчителя, значно знижуються комунікативні здібності, зростає комплекс психолого-педагогічних проблем.

Державного втручання потребує проблема, що пов'язана із статусом учителя сільської школи, де б враховувалося не лише його тижневе навантаження, а й умови його поліфункціональної діяльності (педагогічної, соціальної, культурологічної, просвітницької та ін.).

Діяльність учителя у сільській школі відрізняється не тільки умовами повсякденного життя, а й змістом роботи, часто не пов'язаною з педагогічною. У селі вчитель і психолог, і соціальний педагог, і громадський активіст, і політик, і юрист і часто багатопредметник. До речі, 74% директорів шкіл обрані депутатами різних рівнів.

Суттєво підвищити рівень навчання, виховання і всебічного розвитку в школах сільської місцевості можна домогтися шляхом збагачення та розширення інформаційно-культурного простору, розроблення довготривалих цільових програм, індустрії розвивальних засобів, створення ефективного навчально-виховного середовища.

Результати діяльності будь-якого закладу визначаються якісними показниками, тому завдання науки полягає у дослідженні тих ідей, підходів, методик, які б сприяли їх підвищенню.

У сучасній педагогічній науці поряд з синергетичним, особистісно-орієнтованим, функціонально-діяльнісним, гуманістичним підходами активно досліджується середовищно-орієнтований підхід як психолого-педагогічна проблема. Як базове поняття використовується «навчально-виховне середовище» як таке, що відбиває системні формуючі впливи предметного, соціального й інформаційного оточення. Зокрема, у своїх працях В.І. Слободчиков «середовищний підхід» представляє як спосіб організації середовища й оптимізації його позитивного впливу на розвиток особистості школяра [2].

Як зазначає В.І. Панов, середовищно-орієнтований підхід у навчанні дозволяє перенести акцент у діяльності викладача з активного педагогічного впливу на особистість учня у русло формування навчального середовища, в якому відбувається його самонавчання і саморозвиток. При такій організації включаються механізми внутрішньої активності учня [3].

Оцінюючи значущість інноваційних процесів, які привертають увагу науковців на міжнародному освітньому просторі, до провідних проблем належать: інтегрування медіаосвіти, використання технологій у системі дистанційної освіти, психолого-педагогічні проблеми розвитку професійного самовизначення підлітків. Серед ідей функціонально-діялісного, синергетичного, особистісно-орієнтованого підходів на рівні Всесвітніх доповідей з освіти ЮНЕСКО ідеї середовищного підходу визнано перспективними.

В основі зазначеної проблеми лежить суперечність між необхідністю забезпечення населення сільської місцевості широким спектром високоякісних освітніх послуг і неможливістю це здійснити на рівні

окремого загальноосвітнього закладу. Тому сьогодні національна система освіти стоїть перед необхідністю перегляду пріоритетів своєї діяльності і зосередження уваги на модернізації освітніх середовищ на регіональному рівні.

Проте, ми переконані, що які б не були високими наукові доробки, школа на різних етапах свого розвитку була завжди у великій залежності від середовища, і сподіватися на наукові напрацювання без його удосконалення не можна, підняти якість освіти у сільській школі. Необхідно всім, хто вболіває за сільського школяра, утверджувати, пропагувати комплексний підхід до вирішення проблеми, адже без державної підтримки теоретичні наукові напрацювання залишаться тільки побажаннями.

Для належного функціонування сільської школи мають бути внесені зміни до чинних законодавчих актів. Сільська школа має розглядатися як ключова ланка цілісної системи регіональної освіти, організатор соціально-педагогічної, культурно-масової роботи у відкритому середовищі, базовий заклад для надання додаткової освіти, допрофільної підготовки та профільного навчання, організатор дитячого та молодіжного руху. На законодавчому рівні потрібно відрегулювати питання взаємин сільськогосподарських виробництв усіх типів та форм власності з загальноосвітніми закладами.

Принципово важливим для підвищення якості освіти є оновлення матеріально-технічної бази сільської школи, потребує завершення розроблена МОН України цільова програма комп'ютеризації сільської школи, реалізація якої матиме позитивний вплив не лише на якість навчально-виховного процесу, а й дозволить урізноманітнювати форми здобуття освіти, постійно отримувати нову інформацію.

Першочерговою проблемою у сільській місцевості залишається й надалі збереження мережі шкіл в умовах зменшення кількості дітей шкільного віку, і цей процес невпинно призводить до зростання малочисельних освітніх закладів, що також загострює проблему якості освіти. Без цільових ресурсів забезпечити ефективне навчання з усіх базових предметів у кожній сільській школі практично неможливо.

Формування мережі загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості – процес складний, відповідальний і вимагає компетентного підходу, врахування специфіки території, прогностичних даних демографічної ситуації, перспектив розвитку економіки в регіоні, географічних та соціальних факторів, що впливають на розвиток та якість освіти.

Підвищити рівень якості освіти у малочисельній школі можна шляхом створення добровільного об'єднання сусідніх шкіл, що сприятиме раціональному використанню ресурсів великих шкіл, територіальних громад, покращуватиме умови для навчання і виховання дітей у віддаленій сільській глибинці. Передумовою створення доцільного навчально-виховного

середовища є використання у педагогічній практиці освітнього потенціалу сільської школи, що посилюється за рахунок об'єднання шкільного компонента кількох шкіл, створення міжшкільних курсів за вибором, факультативів, що проводяться на основі укладання угоди про співтовариство.

Загалом, нововведення стосується не тільки організаційних форм, а й модернізації управління школою, переведення цього процесу на державно-громадську модель. Зазначимо, що зацікавлена участь громадськості (батьків, місцевих громад, недержавних організацій, представників ділових та комерційних структур та ін.) у прийнятті управлінських рішень не повинна зводитися лише до їх схвалення та обговорення проблем, а у безпосередній участі у реалізації поставлених завдань, у виконанні делегованих функцій, що покладаються на піклувальні ради навчальних закладів, ради сприяння школі чи інші органи громадського самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пути модернизации начального и среднего образования / Под ред. А.А. Леонтьева. – М.: Баласс, 2002. – 271 с.
2. Панов В.И. От развивающего обучения к развивающему образованию // Известия Российской академии образования. – М., 2000. – № 2.
3. Савченко О.Я. Навчально-виховне середовище сучасної школи: діалог з В.О. Сухомлинським. Науковий вісник. Миколаївського державного університету. Випуск 8. Педагогічні науки. – Ч. I, 2005. – С. 4-9.
4. Сучасні гуманітарні підходи в теорії і практиці виховання: Сб. наук. статей / Укл. і відп. ред. Д.В. Григор'єв, ред. Є.І. Соколова. – Перм, 2001. – 201 с. (Ітоп РАО, Наук. центр суч. проблем виховання, Перм. обл. ін-т підвищення кваліфікації працівників освіти).
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т. // Рад. школа. – К., 1976. – Т. 2. – 670 с.
6. Слободчиков В.И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры // Нове ценности образования: Культурне модели школы. – Вып. 7. – М., 1997. – С. 177-184.